

Alija Nametak

MARGINALIJE O ŽIVOTU I RADU MUFTIJE ALI-FEHME-EFENDIJE DŽABIĆA

Iz mnogo razloga našu pažnju privlači ličnost i djelovanje Ali-Fehmi-efendije Džabića, hercegovačkog muftije, vođe bosansko-hercegovačkih muslimana za vjersko-prosvjetnu autonomiju i jednog od naših istaknutih pisaca na arapskom jeziku.

Porodica mostarskih Džabića je veoma stara, oko trista godina, u Mostaru, pa su iz te loze bila i četvorica hercegovačkih muftija. Kako se vidi po prezimenu, članovi ove porodice bili su džabije, tj. pobirači prihoda pojedinih vakufa, konkretno u ovom slučaju najbogatijeg hercegovačkog vakufa, Karađozbegova. Porodica je i po bogatstvu i po učenosti njenih muških članova bila među prvima u Mostaru, a u dosad sačuvanim dokumentima, spominje se prvi Džabić, Ahmed-čelebija, sin Husejnov, godine 1683. No najznamenitiji je Ali-Fehmi-efendija (drugi), a posljednji muftija u Hercegovini bio je Hafiz Omer-ef. Džabić.

I nekoliko naših enciklopedija i enciklopedijskih rječnika osvrnulo se na Ali-Fehmi-efendiju Džabića, dok ga ni Turska enciklopedija ni Islam ansiklopedisi ne spominje. Tako je u Stanojevićevoj Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj, IV. knjiga, Zagreb 1929., str. 972, Osman Nuri Hadžić pisao:

Džabić Ali-Fehmi, muftija i političar (1853, Mostar – 5/8 1918, Carigrad). Osnovne i teološke nauke svršio je u Mostaru, gde je 1884. imenovan za muftiju za Hercegovinu. Pošto se stavio na čelo pokreta za muslimansku versko-prosvetnu autonomiju Bosne i Hercegovine, austrijska vlada ga je 1900. lišila zvanja. 1902. otišao je u Carigrad, a zemaljska vlada u Sarajevu proglasila ga je neovlašćenim iseljenikom i zabranila mu povratak u domovinu. U Carigradu je Džabić postao član Velikog prosvetnog saveta, a 1903. imenovan je za profesora arapskog jezika i literature na carigradskoj Velikoj školi, Dar-el-funun, i za inspektora viših škola. 1908. štampao je na turskom jeziku brošuru protiv aneksije Bosne od strane Austro-Ugarske. Zbog toga je morao napustiti Veliku školu. Pored manjih literarnih radova u raznim carigradskim listovima, glavno delo Džabića je Zbirka pesama Muhamedovih savremenika i drugova,

koju je stručna kritika proglasila remek-delom učenosti i poznavanja arapskog jezika i arapske prošlosti. To je uopšte prvo i jedino delo ove vrste u islamskoj književnosti.

Hrvatska enciklopedija, sv. V, Zagreb 1945. str. 515, donijela je o Džabiću iz pera hadži-Mehmed-efendije Handžića slijedeće:

Džabić, Ali Fehmi efendija, Mostar 1853, umro Carigrad 5. VIII 1918. Od 1884. mostarski muftija. Kad se stavio na čelo borbi bosansko-hercegovačkih muslimana za vjersko-prosvjetnu autonomiju, bio je 1900. godine svrgnut. Godine 1902. odselio se u Carigrad, gdje je bio član akademije i profesor na sveučilištu, predavao vjerske nauke, arapski jezik i književnost. U Carigradu piše arapskim jezikom djela, koja su zapažena i među Arapima. Godine 1909. izdaje komentar poznate Ebu Talibove pjesme Lamije, 1908. je izašao prvi svezak njegova opširnog djela Husnussahabe, u kojem je sabrao pjesme Muhamedovih (a.s.) ashaba (drugova), koje je poredao abecednim redom prema rimi, a onda ih popratio iscrpnim tumačem i biografskim podacima o svakom pjesniku. Nakon aneksije Bosne i Hercegovine izdao je 1908. brošuricu na arapskom jeziku, u kojoj je prosvjedovao protiv aneksije i iznio različne podatke o Bosni i Hercegovini.

Lit.: H. M. Handžić, Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana, Sarajevo 1933/34.

M(ehmed) H(andžić)

I Enciklopedija Jugoslavije, 3. svezak, Zagreb 1958., str. 193, uvrstila je Džabićevo ime, objavivši tekst Ilije Kecmanovića koji glasi:

Džabić, Ali Fehmi, vođ autonomnog pokreta bosansko-hercegovačkih muslimana (Mostar, 1853) – Carigrad, 5. VIII 1918). Od 1884. muftija u Mostaru, gde će stati na čelo pokreta hercegovačkih muslimana za versko-prosvetnu autonomiju. Na konferenciji u Sarajevu 1893. Džabić je insistirao na maksimalnim zahtevima i ostao, sa svojom hercegovačkom grupom, u manjini. Ovu su grupu tada progonile okupacione vlasti, a Džabić je smenjen sa položaja mostarskog muftije (1900). Kad je dve godine docnije (1902), sa petoricom drugova, pošao u Carigrad radi konsultovanja, proglašen je neovlašćenim iseljenikom i zabranjen mu je povratak u domovinu. U Carigradu, gde ostaje do smrti, Džabić je bio profesor arapskog jezika i književnosti i saradnik više carigradskih listova. Povodom aneksije (1908), u jednoj brošuri na arapskom jeziku, napao je austro-ugarsku upravu u Bosni i Hercegovini. Objavio je i jedan izbor pesama Muhamedovih savremenika.

Lit.: Srpski narod u XIX veku, u delu Bosna i Hercegovina pod austro-ugarskom upravom, Beograd 1938, str. 56-101.

I(lija) K(ecmanović)

Enciklopedijski leksikon SVEZNANJE u jednoj knjizi, Beograd (bez oznake godine) stupac 2649, registriralo je Džabića ovim riječima:

Džabić Ali-Fehmi (1853–1918), naučnik i političar, vođ pokreta za bosansko-hercegovačku muslimansko versko-prosvetnu autonomiju; bio u Carigradu prof. arapskog jezika; objavio zbirku pesama *Muhamedovih savremenika*, remek delo učenosti i poznavanja arapskog jezika.

O Džabićevo javnom djelovanju iz prvog perioda kada je naslijedio na položaju hercegovačkog muftije svoga oca Šaćir-efendiju izašla je jedna notica u "Sarajevskom

listu" god. VII, br. 142, od petka, 12. decembra 1884, na 3. strani, gdje stoji:

— Iz Mostara. "Bos.Herc." piše: Ušljed imenovanja vis(oke) zemaljske vlade Ali ef. Džabića muftijom mostarskim, u prošlu subotu (6.VII) stupio je isti na taj stepen dostojanstva i u prisustvu mnogobrojnih prvaka i dostojanstvenika grada Mostara, pristupio je na ovomjestnu okružnu oblast Ali ef. Džabić, te je pred okružnim predstojnikom s kratkom ali jezgrovitom besjedom izrazio svoja čuvstva prema državi, zahvaljujući vladi, koja je znala procijeniti zasluge njegovog rahmetli babe, te polak tih i njemu je isto dostojanstvo povjereno (u ćirilskom tekstu: povjerila). Ali ef. Džabić istom je navršio svoju 27-28. godinu starosti, ipak nada je da će revno izvršavati svoju zadaću, a tim više, što je dosta iskustva iscrpio kroz šest godina uz svojega oca, koji je obavljao istu vlast. Iza smrti Šaćira ef. Džabića bilo je više Mostarana, koji će znati uzdržati njeke duhove u svojem mejašu i odstraniti svaku zlu posljedicu. Ali ef. Džabića kao muftije mostarskoga vlast dostiže toliko koliko se rasprostire politička okružna oblast hercegovačka.

Po ovoj vijesti bi se moglo reći da su Mostarci (mostarska ulema) birali između sebe i odabrali Ali-Fehmiju Džabića za muftiju, a Zemaljska vlada da je potvrdila izbor. Nejasno je šta se htjelo reći riječima da će muftija znati "uzdržati neke dubove u svojem mejašu i odstraniti svaku zlu posljedicu".

"Sarajevski list" donosio je svaku vijest i latinicom i ćirilicom. U vijesti štampanoj latinicom u riječi *dubove* slovo *b* je "ledirano" pa bi se moglo čitati *duhove*, ali u vijesti štampanoj ćirilicom ova riječ je štampana jasno *dubove* (što bi značilo hras-tove), kako se u jednom dijelu Hercegovine i govori). Znači li to: ograditi se od nekoga ili nečega? Također ni riječ *mejaš* nije jasna, jer to može biti turcizam *meaš*- (plaća, dohodak), a može biti i *mejnik* ili *međaš*.

Od ove bilješke u "Sarajevskom listu" do maja mjeseca 1899. nema ništa značajnije u životu i radu muftije Ali-Fehmi-efendije Džabića. Nema barem ništa zabilježeno u ondašnjim sarajevskim novinama, a kako muftije u Bosni i Hercegovini nisu imale svojih kancelarija, tajnika, djelovodnih protokola ni arhive, to se i ne zna šta su radili. Obično je muftija bio muderis u jednoj mjesnoj medresi i muderiska soba mu je bila i "kancelarija", tj. tu se mogao naći ako je nekome trebala fetva. Na Bajrame je dočekivao goste u svojoj kući, a interesantno je da nisu imali rezidencije kao što su imali biskupi i episkopi. Po usmenom kazivanju znam da je Zemaljska vlada, pod austrijskom okupacijom, nudila da se muftijama podignu dostojne rezidencije u okružnim mjestima, ali da su oni odbili. Konkretno, u Mostaru su podignute reprezentativne (za ono vrijeme) za katoličku biskupiju i srpsko-pravoslavnu episkopiju, a muftija (da li Džabić ili Riđanović?) odbio je ponudu jer da ima svoju kuću. Do godine 1914. nisu postojali Muftijski uredi u Bosni i Hercegovini.

Bez ureda i uredovnog vremena Džabić je sjedio u svome ćošku i dočekivao goste, a ljeto provodio u kuli u zaseoku Suhom Dolu kod Vrapčića, nadomak Mostara. Starinsku prostranu kulu s ćoškom i avlijom opasivao je visok kameni zid, koji se nije završavao zamalterisanim "povorom", mjesto koga su na ravnoj površini zida, visokog i preko četiri metra, bili poredani obuljci kao suhozid; ako bi se tko htio s izvana popeti na zid da čuje tko i šta govori u kući i ćošku, da se kamenje počne obarati i da bude otkriven potencijalni prisluškivač. Ovo je osobito vrijedilo u vrijeme kad je Ali-Fehmi-efendija poveo opoziciju protiv režima na prijelazu XIX u XX stoljeće.

Iz ranijeg vremena se mogla naći u "Sarajevskom listu" bilješka kako su članovi Ulema-Medžlisa u Sarajevu, s Mehmedbegom Kapetanovićem-Ljubušakom i još nekim sarajevskim prvacima dolazili mostarskom ešrafu i muftiji u "petrovače".

Nema nikakva traga ni u usmenoj tradiciji da je muftija obilazio barem kotarska mjesta u Hercegovini. Osman Nuri Hadžić u knjizi Muslimansko pitanje u Bosni i Hercegovini, opisuje prilike u Hercegovini i prije Okupacije 1878. i nakon toga, sve do početka XX stoljeća, najcrnijim bojama. Ako je i deseti dio toga istina, onda je pravo čudo što se islam ikako održao u tom vremenu i na tom prostoru.

Muftije je od vremena turskog sultana Sulejmana Kanunije postavljao Mešihat (Šejh-ul-islam) na kojega je sultan prenio svoja halifska ovlaštenja.

Kako su postavljani muftije u onim zemljama koje su potpale pod vlast kršćanskih vladara? Kako je to bilo u zemljama Sjeverne Afrike (Maroko, Alžir, Tunis, Libija i Egipat), Azije (Indija, Indonezija, Hiva, Buhara, Turkmenski i Tatarski hanati)? Kako je, napokon, bilo i u nas, u Bosni i Hercegovini, kad je pala pod austro-ugarsku okupaciju? Kako je postavljen prvi muftija u Mostaru, nakon što je ubijen posljednji muftija turskog perioda, Mustafa Sidki ef. Karabeg? Malo ima vjerojatnoće da se austrijska okupaciona vlast obraćala Mešihatu radi postavljanja hadži Ahmed-Šaćir-efendije Džabića, koji je umro 28.IX.1884. a koga je naslijedio sin mu Ali-Fehmi-efendija? Je li za nj tražena saglasnost Mešihata?

Sve su ovo pitanja na koja bi se mogao dati odgovor tek nakon studioznog proučavanja vjerske politike koju su vodili okupatori u zemljama pod ranijom islamskom vlašću.

Inače, kao što je općenito poznato, glavna funkcija muftije je izdavanje fetava (decizija) u šeriatsko-pravnim pitanjima. Ali se svijet obraćao muftiji za fetvu i kad se radilo o nedužnim stvarima. Tako su se obraćali i Ali-efendiji Džabiću, kad su mostarski Srbi priređivali 11. maja 1898. društvenu zabavu, na koju su pozvali i velik broj Muslimana. Ovi su našli za shodno da se upita muftija, je li im džaz (dozvoljeno) ili nije da odu na zabavu. Između sebe izaberu jednog omladinca koji ode pitati muftiju. Muftija odgovori: "To je kao otići Čišiji u smokve", što je značilo da nema zapreke s vjerske strane da se ta zabava posjeti. Eto, i za takve stvari se pitao muftija.

Džabićevo ime pročulo se nakon jednog naoko neznatnog događaja, a to je bio nestanak Fate Omanović iz sela Kut-Livač u Bijelom Polju kraj Mostara. Dana 3. maja 1899. proširio se u Mostaru glas kako je te noći nestalo kćeri seljaka Osmana Omanovića.¹⁾

Opisujući taj događaj Anonimus, iza koga se krije Osman Nuri Hadžić, u brošuri pod naslovom "Muslimansko pitanje u B. i H...", objavljenoj godine 1900. u "Obzoru" zagrebačkom, godine 1902. posebno, navodi se da je isti dan, tj. "na 3. maja godine 1899. prosuo se glas u Mostaru, da je te noći Fata, kćer seljaka Osmana Omanovića iz Kut pobjegla sa neakvim inovjercem u Dalmaciju. To je, priznati se mora, svijet usupnulo i malko uzrujalo, a mnogi su nehajno rekli: "ta vazda je takva i bila, nek je vrag nosi". A ovi su kasnije postali najžešći i najgorljiviji potraživaoci!

1) Prigodom Fatina bijega poginuo je jedan mostarski policajac musliman, koji je pokušao da zaustavi Fatu s njezinom pratnjom. O tome je ostavio zabilješku u svojoj bilježnici Hasan ef. Nametak, u kojoj stoji: "Kad je Fata Omanović iz Bijelog polja preko Musale i čuprije kod hotela Neretve naišla nestalo je stražara Kamedovca sa rajona koji mu je bio od hotela do (željezničke) stanice i nikad od njega ni strvi ni krvi..."

*Iskrene prijatelji Fehim ef.
Spahi na uzgornem
pisar.*
Anonimus.

Perumbadu

Muslimansko pitanje

u Bosni i Hercegovini.

Pauvres aveugles que nous sommes!
Ciel, démasque les imposteurs,
Et force leurs barbars coeurs
A s'ouvrir aux regards des hommes.

— J. J. Rousseau.

Dio prvi.

(Preštampano iz „Obzora“.)

U ZAGREBU

Tiskak Dioničke tiskare.

1902.

Isti dan je sišao i Fatin otac, te stvar prijavio vlasti. Prošla su dva dana, nitko se u gradu i ne miče, kao da se nije ništa ni dogodilo, a Fata, ako je putovala, mogla je doći i u Rim.

5. maja se sastala masa svijeta u mostarskoj Kiraethani, na koju je pozvat i muftija sa svojim istomišljenicima. Skupština je zaključila da hoće braniti islam i izabere odbor od dvanaest lica koji će kod vlasti posredovati da se nađe i dobavi Fata.²⁾

Tko su bila dvanaestorica, koju su protivnici nazvali "havarijjunima". Nisam nigdje naišao na zabilježena njihova imena, a mora da su zabilježena na nekim aktima koji se nalaze u nekom arhivu, a možda i u nečijem sjećanju. Ja ih znam, po kazivanju, osam: Ali Fehmi ef. Džabić, Hamza ef. Puzić, Hasanbeg Lakišić Veliki, Salih ef. Alajbegović, hadži Hafiz Muhamed ef. Kurt, hadži Abdullah ef. i hadži Hafiz Muhamed ef. Riđanović, Ahmed ef. Karabeg i hadži Ahmed ef. Džabić. Tko su ostala trojica, zasad mi nije poznato.³⁾

Zanimljivo je da se podsjetimo kako je u ovo doba, neposredno poslije afere s Fatom Omanović gledao na Džabića sam zajednički ministar finansija Austro-Ugarske i glavar Zemlje, Benjanim Kallay: U knjizi koja je također anonimna⁴⁾ Kallay piše:

Ova gospoda u Hercegovini su velikim dijelom muhamedanci i oni simpatiziraju s nastojanjima vlade (austro-ugarske uprave u okupiranoj BiH). Svi ostali šute. Na čelu ovih koji šute stajao je Ali-ef. Džabić, od početka osamdesetih godina zemaljski (hercegovački) muftija. On je glava porodice Džabić. On je u srodstvu sa svim viđenijim porodicama u Hercegovini. S Husejnom i Muhamed-efendijom posjeduje 40 do 50 kmetskih selišta. On je vrlo zgodan. Može se reći lijep čovjek, tipični muftija. Izgleda kao da je podređen, ispod koje maske se krije njegovo pravo lice koje je u suprotnosti sa stavom podređenosti. Ima teološko obrazovanje, ali nije značajno, tako da njegova kompetencija na tom sektoru nije spomena vrijedna. On se uvijek prikazivao kao korektan musliman i uvijek je vrlo spretno sa Stambolom koketirao. Zato je i dobio titulu "mulla od Izmira". Njegove simpatije u tom pogledu su poznate ali, kao korektan musliman, nije mogao biti pozvan na odgovornost. Kad su ga npr. pozivali u svojstvu poglavice muslimana na banket u čast imendana Njegova veličanstva, on bi se uvijek ispričao, s izgovorom da njegova vjera ne dopušta sudjelovanje na imendanu, što ne znači da ne bi bio uvrijeđen da ga nisu pozvali.

Dobar je poznavalac ljudi i tačno zna kako im treba pristupiti. Tim svojim mudrim stavom on je postao stup vjere. Niko ga nije napadao i postao je branilac muhamedanske vjere, koju nije nitko dirao.

2) Anonimus, O. c. s. 75—77.

3) Prema saopćenju Husage Čišića, gradonačelnika, narodnog poslanika i senatora u vremenu od 1936. do 1941. godine (koje je dao Muhamedu Hadžijahiću godine 1952) Odbor dvanaestorice sastojao se od šest članova, delegiranih u Džabićevu čošku, i šest članova iz čitaonice "Džemijjeti-hajrijjei-islamijjei-kiraethanesi". Mostarski građani muslimani okupljali su se naime u to doba, jedni sastajući se u Džabića čošku na Musali, a drugi u muslimanskoj čitaonici, osnovanoj početkom 1898. godine. Iz grupe onih koji su se okupljali oko Džabića delegirani su u Odbor dvanaestorica: Hamza ef. Puzić, hadži Ahmed-ef. Džabić, Salih-ef. Alajbegović, Hasanbeg Lakišić, hadži Husaga Kajtaž i Muhamed ef. Čemalović, dok su od strane Kiraethane ušli u Odbor: Mujaga Komadina, hadži Ahmed-ef. Karabeg, Hafiz-aga Drače, Muhamed-aga Arpadžić, Alaga Pekušić i Šerif Arnautović-Zuban (otac mu je iz okoline Bitolja).

4) Die Lage der Mohammedaner..., str. 98—105.

Oštrim okom uočio je one crte evropskih ideja koje se čine smiješnim Orijentu. Znao je odlično karakterizirati ovog ili onog "Švabu". Postao je vremenom "crkveni" (čitaj: vjerski) i politički gospodar u Mostaru. Nažalost, jedinstvo Hercegovaca nije dugo trajalo. Dio njegovih partijskih vjernika nije podnosilo njegovu nadmoć. Ali-efendija je osjetio da je njegov autoritet u opadanju, jer su se mnogi elementi ujedinili protiv njega i nastojao je muslimane koji su bili odani vladi pridobiti za sebe. Tu mu je pomogao jedan slučaj. (Dalje govori Kalaj o otmici šesnaestogodišnje djevojke Fate Omanović, kćeri seljaka Osmana, iz sela Kutli-Livač. U cijeloj toj aferi on je iskoristio priliku i uspio je da jedan dio svojih bivših protivnika pridobije za sebe).

Poslije četirmjesečnog rada i prikupljanja materijala, odbor (dvanaestorica) je izradio dvije predstave: jednu na ministra Kalaja, koju mu je predao 14. oktobra 1899. u Beču, a drugu na cara Franju Josipa 19. oktobra u dvoru u Budimpešti, u kojima su ocrtali sve nepravde i progonstva koje muslimani podnose sa strane okupacione vlade... Odbor je tražio da se hercegovački vakufi odvoje od bosanskih na taj način "da cjelokupni pokretni i nepokretni imetak svakovrsnih islamskih vakufa sačinjava zajednički jednu vakufsko-mearifsku zakladu, kojom u smislu odnosnih vakufnama i po ustanovama nacрта Statuta upravlja Vakufsko-mearifski sabor. Pored Vakufsko-mearifskog sabora Statut je predviđao i Islamski duhovni odbor za uređenje i nadziranje predavanja nauke u medresama, mektebima i onim vakufsko-mearifskim zavodima, koji se izdržavaju iz vakufskih sredstava, te vjeronauka u svim državnim školama, kao i nadziranje sveopće islamske religiozne stvari u Hercegovini".⁵⁾

Prije nego ih je car primio poučeni su da će car, kad uniđe u dvoranu, skinuti s glave klobuk i spustiti ga na sto. Za čitavo vrijeme svi će stajati na nogama. Kad car uzme sa stola klobuk i stavi ga na glavu, znak je da je audijencija dovršena.

Car je već ranije primio njihovu predstavku o sadržaju koje ga je Kalaj obavijestio, dajući mu instrukcije šta će reći. Povod čitavoj akciji muslimana u Mostaru i Hercegovini bio je nestanak malodobne Fate Omanović, pa je car rekao deputaciji, u kojoj je bio i hadži Ahmed ef. Karabeg, otprilike ovako: (po kazivanju rahmetli Karabega) "Uzeću stvar u razmatranje, ali sam i ja vezan zakonima zemlje koji štite slobodnu volju građana. Ta je djevojka svojom slobodnom voljom prišla kršćanskoj zajednici, što se mora uzeti u obzir".

Čim su careve riječi bile prevedene delegaciji, odmah istupi hadži Ahmed efendija Karabeg: "Vaše veličanstvo. U ovom slučaju ne može biti govora o slobodnoj volji osobe, jer je dotična osoba malodobna".

Na to car uze klobuk sa stola i stavi ga na glavu jer je shvatio da je to direktni napad na njegove riječi, čime je bila završena audijencija.⁶⁾

Pored malo zabilježenih podataka o muftiji Ali-Fehmi-efendiji Džabiću iz vremena njegova djelovanja do nestanka Fate Omanović, možda se moglo nešto zabilježiti od onih ljudi koji su ga zapamtili, odnosno od onih koji su od prvih muftijinih drugova nešto čuli i zabilježili.

Tako sam i ja čuo od Muhamedage Čemalovića, trgovca manufakturom u Mostaru, da je slušao muftiju Ali-Fehmi-efendiju, koji je vazio pred Bajram-namaz u dža-

5) Fehim Spaho: 50 godina vakufske uprave u Bosni i Hercegovini, s. 78.

6) Ovako je Karabeg kazivao Kasim ef. Dobrači g. 1936, a nešto malo drukčije ispričao je dopisniku "Jugoslavenskog lista" 18. VIII 1940.

miji (valjda Karađozbegovoj) da "nam je osvanuo crni Bajram. Ići će ljudi jedan drugome na zijaret, ali ako gost i ne zateče domaćina u kući, unići će u kuću, makar mu domaćinova ne bila nikakav rod".

Pitao sam Hafiz-Omer efendiju Džabića pred kim je učio hafiz, a on mi reče: "Pred amidžom Alefendijom". "Pa zar je on bio Hafiz"? "Nije, a i jest" (tj. nije formalno polagao hafiski ispit, ali je znao cio Kur'an napamet).

Neke pojedinosti o prvom periodu rada mostarske dvanaestorice ispričao mi je Hamza efendija Puzić, mostarski alim, muderis Koski Mehmed-pašine medrese, pjesnik, stalno birani član Hodžinske kurije za Hercegovinu od početka do prestanka njezina djelovanja i drugi kandidat za reis-ul-ulemu Bosne i Hercegovine, kad je kao prvi izabran hadži Mehmed Džemaluddin ef. Čaušević g. 1913 (umro u Mostaru 1941), inače sudionik u Pokretu. Govorio mi je kako je došlo do sastanka u mostarskoj Kiraethani i šta je rekao Ali-Fehmi-efendija Džabić. Rekao je, otprilike, ovako: da će biti od strane vlasti progona, otpuštanja iz službe, ali da se nitko od njih ne smije prihvatiti službe i stupiti na upražnjeno mjesto onoga koji bude otpušten. Tu se mislilo, u prvom redu, na muftiju Džabića i direktora Ruždije hadži-Salih-efendiju Alajbegovića. A budući da su među dvanaesticom bili najelitniji alimi Mostara i da su bili uvjereni da austrijska vlast neće bilo koga postaviti za muftiju, slobodno su zaplivali protiv struje.

Očekivanja su se ispunila. Svrgnut je s položaja muftije Ali-Fehmi-ef. Džabić i hadži Salih ef. Alajbegović s položaja direktora Ruždije.

Nije bilo dugo upražnjeno mjesto muftije, na koje je postavljen hadži Abdullah efendija Riđanović, a njegov brat hadži-Hafiz Muhamed ef. je zamijenio h. Salih-ef. Alajbegovića. Iako su i oni bili zavjerenici u grupi dvanaestorice, oni su tvrdili da su se zavjerali da će se do kraja boriti za pronalaženje i povratak roditeljima Fate Omanovića, a ne za kakav protivdržavni politički pokret. Glavnu ulogu u tom aranžmanu odigrao je Mehmed-ef. Đikić kod okružnog predstojnika u Mostaru barona Pittnera. Kako mi je kazivao Omer ef. Kalajdžić, Đikić je bio vrlo bogato nagrađen.

Džabić je, kao što je poznato, proglašen "neovlaštenim političkim iseljenikom" pa je sve do smrti ostao u Istanbulu.⁷⁾ Nije bez interesa da ovdje zabilježim neke uspomene na muftiju Džabića, koje mi je u pismu, datiranom 6.VI 1966. saopćio Riza Ilova (Čengić). On je pisao doslovce:

Sada malo o (muftiji Ali-Fehmi efendiji) Džabiću:

Muftija je dajdža moje majke, pa sam tako kao dijete proveo mnogo dana kod njega. Ne znam o njegovim političkim nazorima ništa, ali, meni se čini, da on i nije bio nikakav političar. Podigao se protiv Švabe, što krade Fatu Omanović(a) i kliznuo se niz klizavu političku strminu i nije se mogao zaustaviti sve do progonstva i ništa više. Inače je bio jako duhovit i zabavan u društvu, dobar poznavalac arapskog jezika i literature. Nekoliko kraćih primjedaba o tome:

On bi dolazio u Inegol u banje (Oylat) i u posjeti svojoj sestri, a mojoj nani Đulsi, udatoj za Muhamedbega Lakišića. Tu mu je stanovao i bliži rođak i poli-

7) "Policajni list" od 5. marta 1902. donio je pod brojem 10 slijedeći "Oglas": "Džabić Ali-efendija iz Mostara koji je koncem januara 1902. u inozemstvo otputovao proglašen je neovlaštenim iseljenikom presudom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 4. marta 1902. na temelju naredbe od 30. oktobra 1901. broj 96, Zbornik zakona i naredbi. Sve oblasti pozivaju se ako se pomenuti Ali ef. Džabić neovlašteno povratio i zatečen bio, da se proti njemu po paragrafu 9 navedene naredbe postupa".

tički pomoćnik hadži Ahmed-ef. Džabić, otac Mustafin. Svi bi se Bosanci okupili oko njega i pričali su mi poslije svoje utiske. Pisao je dvije knjige na arapskom jeziku, pa u jednoj ima i predgovor nekog velikog učenjaka iz Tunisa. Kažu, da bi ovaj učenjak govorio o Muftiji ovako: "Kad govorim s Ali Fehmi-efendijom i vidim njegovo poznavanje mog jezika, stidim se pred njim kao Arap".

Memišaga Čemalović iz Inegola mi ispriča ovo: "Sjedimo jednom na sijelu kod hadži ef. Džabića. Otvori se riječ o imenu deve (kamile). Hadži Ahmed efendija broji imena, a Ali Fehmija potvrđuje. Muško i žensko devče ima posebno ime. Onda godišnjak muški i ženski, pa dvogodišnji muškarac i ženka. Stara deva, steona deva itd. Onda Ali Fehmija zapita imena zglobova. Ahmed ef. priznade da sve ne zna, a Ali Fehmija ih počeo brojati. Na palcu dva, na šehadet-prstu tri, na srednjem tri, i na ostala dva prsta po tri su imali posebna imena"...

Sjećam se da bi se moj otac kao i ostali gosti grohotom smijali njegovim nekim pričama, primjedbama i vicevima, što inače ne bi činili, jer je u ono doba i previše smijeh smatran sramotnim.

Ja ga se sjećam kako mene i Ekrema Semiza četveronoške goni oko kahvene mangale sa hav-hav, a mi se topimo od miline... I brat mu, rahmetli Sulejman ef. iz Mostara, bio je u svojim najstarijim godinama veliki šaljivdžija; to se je moglo vidjeti i kod Hfz. Omera u užem intimnijem društvu.

O njemu sam čuo od Dervišbega Miralema ovo: "Kada bi nešto zatrebalo da se objavi ili poduzme u našem pokretu, sastali bi se ja i Muftija, zdogovorili se, zaključili i ja bih napisao potrebnu deklaraciju, ali kad je riječ o objavljivanju, onda je trebalo to još odnijeti Mahmudbegu Fadilpašiću i uzeti njegovu privolu i potpis. Bez njega nije moglo biti. Mahmudbeg nije nikad bio protiv niti se ikad opro ni na jednu riječ, a mislim da on nije nikad u životu, ni u drugim prilikama, rekao nekom Ne. Ovdje moram objasniti stvar, jer smo mi s Dervišbegom govorili o Mahmudbegu, pa je ovaj razgovor ispaao kao neka uspomena na Muftiju. Dakle, Dervišbeg priča i dalje: "Svaka stvar u pokretu se svršavala ovako. Bosna i Hercegovina pita: "Šta veli Sarajevo"? a Sarajevo pita: "Šta veli Mahmudbeg"? a Mahmudbeg ništa ne veli nego se osmijehne i potpiše.

Jednom se sastadosmo s Muftijom i bilo je opet nešta da se pita Mahmudbeg. Muftija me pita: "Boga ti, Dervišbeg, šta ti misliš o našem Mahmudbegu"? Ja mu kažem: "On je kao ebdžed u arapskom jeziku. Dolazi na prvom mjestu, a manasuz (bez značenja)". Muftija se, veli Dervišbeg, zakocenu od smijeha i kaže: "E baš si potre-fio".

Džabić je ukopan u Carigradu u groblju Edirnekapi. Bio je oženjen Fatom Dizdar iz Mostara. Nije imao djece, a stanovao je na zajedničkom posjedu sa svojim šurom Salih-ef. Dizdaram u Adapazaru, u selu Ak-jazi kao i u Carigradu na Fatihu u svojoj kući pa je i sinove svoga šurjaka školovao i podučavao. Žena mu je umrla prije dvije-tri godine u devedesetoj godini. Zasad ovoliko. Svima selam. Dolazi! Tvoj

Riza Illova, v. r.⁸⁾

8) Čengić (Illova) Rizabeg rođen je u Bursi u Turskoj kao praukun Smailage Čengića (junaka naše narodne epske pjesme) gdje je i umro 25. XII 1966. u 63-oj godini života. Od godine 1920. do 1935. živio je u Sarajevu, gdje sam se s njim upoznao. Obnovili smo poznanstvo u VIII mjesecu 1965, kada sam ga pohodio u Bursi, i otada pa do pred njegovu smrt dobio sam od njega 21 pismo, pisano na stroju, a jedno od njih ima 20 strana. Pisma se odnose najviše na folklor, etnografiju, "bosanski" jezik i uopće na život naših iseljenika u Turskoj. Sva su pisma vrlo interesantna i vrijedno bi ih bilo objaviti.

U "Memorandumu islamskog naroda Bosne i Hercegovine gospodi članovima delegacija i austrijskog i ugarskog parlamenta, izdan 28. maja 1902. godine u Budimpešti") piše: "Prije svega nam je dužnost izv(i)jestiti gospodu delegate i poslanike o vjerskom pokretu islamskog naroda u posjednutim zemljama, koji je do toga doveo, da su 136.000 muških i punoljetnih članova islamskog naroda opunomoćili svoga Ljubimca Ali Fehmi efendiju Džabića, bivšeg muftiju mostarskoga i njegove po narodu izabrane drugove, da im oni kao predstavnici i zastupnici islamskog naroda naše otadžbine isposluju obezbjeđenje vjerskog i prosvjetnog opstanka putem narodne vjersko-prosvjetne samouprave"...⁹⁾

Broj od 136.000 muslimana koji su opunomoćili Ali-Fehmi-efendiju Džabića i njegove drugove iznosi tačno jednu četvrtinu tadašnjeg cjelokupnog islamskog žiteljstva u Bosni i Hercegovini. Kako su oni opunomoćivali svoje vođe? Sigurno svi se nisu izjasnili svojim potpisima, jer školske 1900/1901 godine bilo je muslimanskih đaka:

1. u sve 3 gimnazije u Bosni i Hercegovini	133
2. u Nadbiskupskoj gimnaziji u Travniku	4
3. u Realci u Banjoj Luci	18
4. u Srednjoj tehničkoj školi u Sarajevu	5
5. u Darul-mualliminu	35
6. u Učiteljskoj školi u Sarajevu	38
7. u svih 9 trgovačkih škola u Bosni i Hercegovini	61
8. u svim osnovnim školama u Bosni i Hercegovini	3965
U k u p n o :	4259

Treba uzeti u obzir da su uglavnom svi ovi đaci bili maloljetni i bez prava učestvovanja u javnim poslovima, jer je granica punoljetnosti bila mnogo viša nego danas, ali da je u svim godinama od 1878. do 1900. bilo trostruko više punoljetnih pismenjaka u evropskom ili arapskom pismu, opet bi značilo da je na jedan potpis na peticiji dolazilo devet otisaka kažiprstom (ili palcem).

Ako gledamo iz sadašnje perspektive na slučaj "Ali-Fehmi-ef. Džabića, nikako se ne može opravdati odlazak Džabićev u Tursku. On je naivno mislio da će zatalasati sve Turke, parlamenat, vladu i samog sultana da dignu glas protiv kršćanske otmice (ukoliko je to bila otmica) jedne muslimanske djevojke i da će austro-ugarska vlast pasti na koljena pred sultanom, turskim narodom i Ali-Fehmi-efendijom Džabićem i dovesti mu Fatu Omanovića. Da je Turska iole bila neka snažna država, da nije bila stalno napadana s izvana i podrivana iznutra, ne bi pristala na Berlinskom kongresu godine 1878. da prepusti Bosnu i Hercegovinu Austro-Ugarskoj monarhiji. Muftiji kao vrhovnom vjerskom poglavaru jednog regiona (sandžaka?) mjesto je i dužnost da ostane sa svojim narodom i u zlu kao i u dobru, i po cijenu života. Ako je Ali-Fehmi-efendija bio i otpušten iz službe, a stolicu hercegovačkog muftije preuzeo hadži Abdullah-efendija Riđanović, i u tom slučaju mu je bilo mjesto u domovini, da se tu bori za svoju makar i bivšu pastvu.

Razmatrajući ove događaje danas, može se konstatirati da su bile naivne isprike austrijskih vlasti da nisu znale gdje se nalazila Fata Omanović poslije bijega iz roditelj-

9) Memorandum islamskog naroda Bosne i Hercegovine, Novi Sad 1902, str. 4.

ske kuće, pa da je nisu mogle vratiti ocu i maćehi. Da se angažirala policija, žandarmerija, kotarski i okružni predstojnici i pokrajine koje su graničile s Bosnom i Hercegovinom, našla bi se Fata Omanović.

Iz njezina kazivanja, kad se pojavila u ljeto 1940. kao Dara Prijatelj iz Ljubljane, bilo je evidentno da policija nije bila poduzela energične mjere da je pronađe.¹⁰⁾

Borba za vjersko-prosvjetnu autonomiju bosansko-hercegovačkih muslimana nije bila cijelo vrijeme jednakog intenziteta. Bilo je zastoja i padova, pogotovu kad je Egzekutivni odbor povremeno ostavljao po strani borbu za vjersko-prosvjetnu autonomiju, a intenzivirao se u političkoj borbi muslimana za rješenje agrarnog pitanja u BiH, kako bi veleposjednicima najbolje odgovaralo.

Iza toga vremena imamo jedan članak u provladinom muslimanskom tjedniku "Bošnjaku", listu za politiku, pouku i zabavu, u 8. broju 16. godišta od 22.II 1906, o putu delegacije muslimana Bosne i Hercegovine u Carigrad Ali-Fehmi-efendiji Džabiću radi nastavka rada za vjersko-prosvjetnu autonomiju, koji u izvodima glasi:

Beogradska "Politika" donijela je vijest da su ovih dana na putu za Carigrad prošli kroz Biograd Derviš beg Miralem, Mahmud beg Džinić, Šerif Arnautović i Šemsi beg Zaimović... Biće jamačno poznato, da se vođa i začetnik pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju g. Ali-Fehmi-ef. Džabić nalazi sada u Carigradu, gdje se je stalno nastanio. Njemu je sa strane islamskog naroda podijeljen u svoje vrijeme mandat, da uredi sa Zemaljskom vladom vjersko-prosvjetne stvari, nu radi nekih uzroka bi mu povratak u domovinu onemogućen, a naravno i njegovo djelovanje u tom smislu prestade. Džabiću uz bok stajalo je još pet opunomoćenika narodnih... Kako smo s pouzdane strane obaviješteni, otišli su oni muslimani u Carigrad, da se sa glavom ovog pokreta — sa g. Džabićem — savjetuju. Jedan nas prijatelj uvjerava, da će oni zatražiti od Ali-Fehmi-efendije da im dade razjašnjenje, da li je voljan povratiti se u domovinu — naravno uz dozvolu zemaljske vlade — i započeti rad nastaviti. Ako muftija ne htjedne dalje raditi, zatražiće da im dade svoju pismenu izjavu o tom.

Da li će sad Džabić ovim ljudima — koji također nisu narodni izaslanici — ako je istina što se o njihovu putu govori, odgovoriti, i hoće li se odvažiti opet na posao — to ćemo čuti... To jedino možemo tvrditi, da je Ali-Fehmi-efendija čovjek vrlo ambiciozan. On je imao prilike da položi mandat kroz ovo dugo vrijeme svog boravka u Carigradu, nu on to nije učinio.

Ali-Fehmi-efendija Džabić je i tragična ličnost i po se i po muslimanski narod Herceg-Bosne. Uza svu učenost i počasti koje su mu odavane, on je iz nostalgije za domovinom i mentalno obolio pa je morao biti umirovljen, a i njegovo i njegovih drugova neodmjereno agitiranje (da ne reknemo — huškanje) protiv Austrije negativno je utjecalo na neuki svijet koji je počeo masovno seliti u Tursku. Po službenim statistikama, u Bosni i Hercegovini je pri prvom popisu stanovništva za vrijeme Austro-ugarske monarhije, 1879. godine bilo 448.113 Muslimana, odnosno 38,73% cjelokup-

10) Fata Omanović kao Darinka Prijatelj umrla je u Ljubljani 2.I 1967. O tome me je izvijestio pismom od 3.VIII 1972. Adil Begović, predsjednik Odbora Islamske zajednice u Ljubljani. On je posjetio Fatina sina dra Niku Prijatelja, koji mu je saopćio datum majčine smrti. Fatin brat Halil umro je mjesec dana prije Fate, dok je polubrat Ramo tada još živio u Vrapčićima. Ispričao je da je Fata poslije Mostara bila u Splitu i Trstu, a onda je, izašavši iz samostana, došla u Hoće kraj Maribora. Potkraj Svjetskog rata bila je aktivna u Korošćevu pokretu, sakupljajući potpise za ujedinjenje jugoslavenskih zemalja. Zbog toga je imala nepravilnosti, pa je zato otišla u Ljubljano, gdje se zaposlila u nekom privatnika. Tu se upoznala sa svojim kasnijim mužem.

nog stanovništva, 1885. godine 492.710, odnosno 36,88%, 1895. godine 548.632, odnosno 34,99%, a 1910. godine 612.137 Muslimana, odnosno 32,25%. Ovo opadanje postotka Muslimana u Bosni i Hercegovini posljedica je iseljavanja (i bježanja) bosanskohercegovačkih Muslimana u Tursku. Ne smije se zanemariti činjenica da je i slučaj nestanka Fate Omanović i borba Muslimana za vjersko-prosvjetnu autonomiju pod vodstvom Ali-Fehmi-efendije Džabića, odnosno kasnije pod vodstvom tzv. Egzekutivnog odbora, osiromašila Herceg-Bosna za nekoliko desetina hiljada Muslimana. Već u prve tri godine ovog iseljeničkog vala, dok je još muftija Džabić bio u Mostaru,

godine 1899. iselilo se u Tursku 1112 muslimana, pobjeglo	0
" 1900. " " " 7684 " "	279
" 1901. " " " 4059 " "	755,

a slijedećih godina opada broj iseljenika i begunaca, da bi aneksija Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj monarhiji još i pojačala iseljenički val.

Godine 1909. iselilo se u Tursku 2740 muslimana, pobjeglo	68
" 1910. " " " 16907 " "	149
" 1911. " " " 10815 " "	11)

Borba za vjersko-prosvjetnu autonomiju bosansko-hercegovačkih Muslimana vodila se punih deset godina. Statut za vjersko-prosvjetnu autonomiju bosansko-hercegovačkih muslimana dobio je carevu sankciju 15. aprila 1909. godine, a stupio je na snagu 1. maja iste godine.

Hodžinska kurija, najviše izborno tijelo koju je sačinjavalo 30 članova (od čega 24 birana člana: iz šest okružja po četiri člana i šest virilnih: šest muftija iz šest okružnih mjesta) sastala se 28.XI 1909. u Sarajevu. Za izbor reis-ul-uleme bila je jedna lista. Tri kandidata s najvećim brojem glasova su bili: Hafiz Sulejman ef. Šarac (28 glasova), Ali-Fehmi-ef. Džabić (15 glasova) i Ali-Rušdi-ef. Kapić (23 glasa). Na drugom glasanju je bio poredak malo izmijenjen. Kandidati s najvećim brojem glasova bili su isti: Kapić Ali-Rušdi (27 glasova), Džabić Ali-Fehmi (26 glasova) i Šarac Hafiz Sulejman (25 glasova).

Iako je Hodžinska kurija vjerovatno znala da ovi kandidati (pogotovo Džabić i Kapić) neće proći, tj. neće ih car prihvatiti i jednoga od njih imenovati reis-ul-ulemom, služi joj na čast što su gotovo svi njezini članovi imali toliko građanskih hrabrosti da predlože za to najviše vjersko dostojanstvo muslimana u Bosni i Hercegovini, trojicu opozicionalaca, a dvojicu od njih: Džabića i Kapića, političkih emigranata u Turskoj, koji su se i pisanim djelima borili protiv okupatorske Austro-Ugarske.

Na kraju da napomenemo da bi bila dužnost naših orijentalista prevesti brošure i Džabića i Kapića, koje su napisali na arapskom, odnosno turskom jeziku, povodom aneksije Bosne i Hercegovine.

11) Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine. Izdalo c. i kr. zajedničko ministarstvo finansija. (Od godine 1878. do 1916). Vidi i "Napredak", časopis, (Sarajevo, god. VIII, ožujak-travanj 1933. str. 41-42). Ovdje su u pitanju službeni podaci dok se broj stvarno iseljenih danas cijeni na 160 do 180.000 duša.

- EIN UNGARN (Benjamin Kallay): Die Lage der Mohammedaner in Bosnien. Von EINEM UNGARN. Wien, 1900.
- ANONIMUS (Osman Nuri Hadžić) Muslimansko pitanje u Bosni i Hercegovini. I. (Preštampano iz "Obzora"). Zagreb, 1902.
- MEMORANDUM ISLAMSKOG NARODA BOSNE I HERCEGOVINE gospodi članovima delegacija i austrijskog i ugarskog parlamenta, izdan 28. maja 1902. godine u Budimpešti. U Novom Sadu. Srpska štamparija dra. Sv. Miletića, 1902.
- HADŽIĆ OSMAN NURI: Muslimanska versko-prosvetna autonomija u Bosni i Hercegovini i pitanje Carigradskog Halifata. (Povodom 25-godišnjice Džabićevog pokreta). Gajret, Sarajevo, IX/1925, br. 7, str. 97-99; br. 8, str. 115-118; br. 9 i 10, str. 145-147; br. 11, str. 173-174; br. 12, str. 186-188, br. 15, str. 230-231; br. 16, str. 244.
- ISTI: pod istim naslovom. BRATSTVO, XIX, 32 knjiga DRUŠTVA SV. SAVE, Beograd, štamparija "Sv. Sava", 1925, str. 217-248.
- SPAHO FEHIM: Pedeset godina vakufske uprave u Bosni i Hercegovini. Narodna izdanica, kalendar za godinu 1933, Sarajevo, 1932, str. 72-89.
- JUGOSLAVENSKI LIST, Sarajevo, XXIII, br. 194, 17.VIII 1940, br. 195, 18.VIII, br. 196, 20.VIII (Dopisi iz Mostara, koje je slao dopisnik "J.L." Omer H. Sefić) R(ešad) Kadić: Fata Omanović — djevojčice, čiji je slučaj zatalasao Herceg-Bosnu, otkriva svoju dramatsku tajnu. "J.L." br. 197, 21.VIII i br. 199, od 25.VIII 1940. Gotovo sve jugoslavenske novine donosile su tih dana vijesti o pojavi u javnosti Fate Omanović (Darinke Prijatelj) četrdeset i jednu godinu nakon njezina nestanka iz rodnog sela, kao prvorazrednu senzaciju ne samo te godine.
- HAFIZ IBRAHIM MEHINAGIĆ: U spomen velikom merhumu Ali-Fehmi-efendiji Džabiću. Glasnik VIS, VII/1956, br. 1-3, str. 22-30.
- HAFIZ IBRAHIM MEHINAGIĆ: Osvrt na život i pisana djela Ali-Fehmi-efendije Džabića. Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga II-III, s. 81-95.
- HIVZIJA HASANDEDIĆ: Mostarske muftije. Glasnik VIS, XXXVIII/1975, br. 9-10, str. 446.

SUMMARY

SOME MARGINALIA ABOUT LIFE AND CAREER
OF MUFTI ALI FEHMI-EFFENDI DŽABIĆ

Analysing some written evidences as well as spoken tradition the writer reveals a few details from the life and career of Ali Fehmi-effendi Džabić the mufti of Mostar (1884–1900), stressing especially the case of kidnapping a Muslim girl named Fata Omanović from a village Kulti-Livač near Mostar. This event, which took place in 1899, was the signal for creating of Herzegovinian (and later also Bosnian) Muslim's movement, which at first sought religious and educational autonomy and ended as a political organization.